

www.ketab.ir

سرشناسه: مستشاری، علیرضا، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور: حیل‌های فرار از ربا / علیرضا مستشاری.
مشخصات نشر: قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۱۸۹ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۱-۵۳۵-۹
وضعیت فهرست نویسی: قیفا
موضوع: بهره و ربا
موضوع: بهره و ربا (فقه)
موضوع: بانک و بانکداری (اسلام)
شناسه افزوده: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف
رده بندی کنگره: ۱۳۳۲ ج۹ / ۱۹۰/۶/۴۵ BP
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۷۲
شماره کاتالوگ ملی: ۳۲۶۶۳۵۸

حیله‌های

فراز از ربا

www.kebab.ir

علیرضا مستشاری

معادف

حجیه های فولژریا

نویسنده: علیرضا مستشاری

ناشر: دفتر نشر معارف

وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۲/۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۴۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۱-۵۳۵-۹

مراکز پخش:

مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهید، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر ۳۷۷۴۰۰۰۴

پاتوق کتاب قم (شعبه اول): خیابان شهید، روبه روی دفتر مقام معظم رهبری، تلفن ۳۷۷۲۵۲۵۱

پاتوق کتاب قم (شعبه دوم): ابتدای بولوار امین، بولوار جمهوری اسلامی، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، تلفن ۳۳۹۰۴۴۴۰

پاتوق کتاب تهران: خیابان انقلاب، چهارراه کالج، پلاک ۷۱۵، تلفن ۸۸۹۱۱۲۱۲ نمابر ۸۸۸۰۹۳۸۶

پاتوق کتاب شیراز: سی متری سینما سعدی، بین چهارراه ذوالانوار و چهارراه مشیر نو، پلاک ۱۵۰، تلفن ۷۱۱۲۳۴۶۱۵

پاتوق کتاب مشهد: چهارراه شهید، خیابان آیتالله بهجت (رد)، نیش آیتالله بهجت ۷، تلفن ۵۱۱۲۳۲۰۱۱۹

پاتوق کتاب کرمانشاه: چهارراه مدرس، خیابان پزشکان، پلاک ۲۲، تلفن ۸۳۱۷۳۳۸۴۱۱

نشانی الکترونیکی: E-mail: info@ketabroon.ir

پایگاه اینترنتی: www.ketabroon.ir

• تمام حقوق محفوظا است •

فهرست مطالب

۹	.....	مقدمه
۱۵	.....	تقدیر و تشکر
۱۹	.....	فصل اول - آشنایی با عناوین اصلی بحث
۱۹	.....	ریا
۲۰	.....	حیله
۲۱	.....	بیع عینه
۲۱	.....	ربای معاملی
۲۲	.....	ربای قرضی
۲۲	.....	ربای قرضی استهلاکی
۲۳	.....	ربای قرضی انتاجی
۲۵	.....	فصل دوم - حکم حیله‌های فرار از ربا
۳۷	.....	گفتار اول - اقوال
۲۸	.....	گفتار دوم - بیان حیله‌ها و ادله جواز به کارگیری آن حیله‌ها برای فرار از ربا
۲۸	.....	حیله اول: رهایی از ربا به بیع عینه
۳۲	.....	روایات مسئله
۳۲	.....	۱. روایت اسماعیل بن عبد الخالق از امام ابا الحسن الکاظم (علیه السلام)
۳۷	.....	۲. روایت حسین بن المنذر از امام صادق (علیه السلام)
۴۱	.....	۳. روایت هارون بن خارجه

۴. روایت صفوان بن مهران الجمال..... ۴۳
۵. روایت ابی بصیر لیث مرادی..... ۴۵
۶. روایت ابی بکر حضرمی..... ۴۷
۷. روایت منصور بن حازم..... ۵۰
۸. روایت دوم منصور بن حازم..... ۵۲
۹. روایت عبدالرحمن بن حجاج..... ۵۵
۱۰. روایت عبدالملک بن عتبہ..... ۶۰
- نتیجه بحث تا به اینجا..... ۶۵
- روایات مانده از بیع عینہ..... ۶۷
۱. روایت یونس شیبانی از امام صادق(علیه‌السلام)..... ۶۷
۲. روایت علی بن جعفر در کتابش از برادرش موسی بن جعفر(علیه‌السلام)..... ۷۵
۳. روایت عبدالرحمن بن ابی عبدالله از امام صادق(علیه‌السلام)..... ۷۹
- حیله دوم: اینکه متاعی را قرض‌دهنده به قرض‌گیرنده به صورت نسیه به قیمتی بیشتر از قیمت واقعی‌اش بفروشد به شرط اینکه قرض‌دهنده در اداء قرض مستقرض امهال نماید..... ۸۶
- روایات مسئله..... ۸۶
۱. روایت محمد بن اسحاق بن عمار..... ۸۶
۲. روایت مسعدة بن صدقه از امام صادق(علیه‌السلام)..... ۹۲
۳. روایت مضره عبدالملک بن عتبہ..... ۹۶
۴. روایت محمد بن اسحاق بن عمار..... ۹۷
۵. روایت مستطرفات سرائر به نقل از کتاب مسائل الرجال از ابی الحسن الهادی(علیه‌السلام)..... ۱۰۳
- حیله سوم: روایاتی که وارد شده‌اند در اقراض همراه با بیع به بیشتر از قیمت مبیع حتی در صورت نسیه از اول به جهت فرار از اقراض ربوی..... ۱۰۷
- روایات مسئله..... ۱۰۷

حیله چهارم: این که انسان به مستقرض قرض الحسنه دهد سپس او (مستقرض - قرض گیرنده) متاعی بخرد و آن را به قرض دهنده به کمتر از قیمت ساقیه‌اش بفروشد. مثلاً هزار دینار بخرد و پانصد دینار به مقرض بفروشد در این صورت پانصد دینار به قرض دهنده سود رسیده و قرض گیرنده هم که پول نیاز داشت صاحب پانصد دینار شد..... ۱۱۱

روایات مسئله..... ۱۱۱

حیله پنجم: تخلص از ربا در بیع متماثلینی که یکی از آنها اجود و مرغوب‌تر است و تفاضل قیمت بر دیگری دارد مثل درهم ردی و اجود..... ۱۱۳

روایات مسئله..... ۱۱۳

۱. روایت اسماعیل بن جابر از امام باقر (علیه السلام)..... ۱۱۳

۲. روایت سعید بن یسار از امام صادق (علیه السلام)..... ۱۱۸

حیله ششم: ضم ضمیمه‌ای از غیر جنس ثمن و ثمن در بیع متماثلین به طوفی که کمتر است به این نیت که زیاده در مقابل آن ضمیمه که از جنس متماثلین نیست واقع شود..... ۱۲۰

روایات مسئله..... ۱۲۰

۱. روایت مشایخ ثلاث از عبدالرحمن بن حجاج..... ۱۲۰

۲. روایت عبدالرحمن بن حجاج از امام صادق (علیه السلام)..... ۱۲۳

۳. روایت عبدالرحمن بن حجاج..... ۱۲۵

۴. روایت شیخ در تهذیب از حلبی از امام صادق (علیه السلام)..... ۱۲۷

۵. روایت شیخ در تهذیب از ابی بصیر از ابی عبدالله (علیه السلام)..... ۱۲۷

۶. روایت حسن بن صدقه از امام رضا (علیه السلام)..... ۱۲۸

نتیجه آن چه در باب جواز گفته شد..... ۱۳۱

گفتار سوم: ادله قائلین به عدم جواز به کارگیری حیله برای فرار از ربا..... ۱۳۵

۱. تمام ملاک‌ها و مناط‌های حرمت ربا در حیله‌های فرار از ربا نیز موجود می‌باشد و

آن ملاک‌ها عبارتند از..... ۱۳۵

- الف. ظلم..... ۱۳۵
- ب. فناء اموال و لزوم فساد..... ۱۴۳
۲. دلیل دوم مخالفین جواز حلیه‌های فرار از ربا این است که این راه‌ها مبتنی بر تغییرات
 صوری است و دز اراده جدی طرفین عقد اثری نمی‌گذارد..... ۱۴۸
۳. اگر راه‌های ذکر شده برای فرار از ربا جایز باشد پس چرا از طرف رسول خدا و
 شارع بیان نشده‌اند؟..... ۱۵۰
۴. دو روایت وارد شده که دلالت بر عدم جواز حلیه‌های فرار از ربا می‌نمایند..... ۱۵۱
- الف. روایت یونس شبیانی..... ۱۵۱
- ب. روایت نهج البلاغه..... ۱۵۳
۵. شارع مقدس ربا را در مواردی حرام کرده که ربای حقیقی نیستند یا ربای حقیقی هستند
 ولی قابل چشم پوشی هستند و این کار را به جهت سدّ باب ربا انجام داده است..... ۱۵۴
۶. در بین آیات تحریم ربا اشاره به ذم اهل کتاب شده است (سوره نساء آیه ۱۵۹) زیرا
 آنان با وجود نهی از ربا معامله ربوی را جایز می‌شمردند و نظام اقتصاد و معاش
 خود را بر آن بنا می‌نمودند..... ۱۵۶
۷. روایاتی که از پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) وارد شده است که حضرت نهی فرمودند از
 سلف و بیع یا از بیع و سلف..... ۱۵۷
- نتیجه..... ۱۸۲
- فهرست منابع..... ۱۸۷

مقدمه

الحمد لله رب العالمين، الذي علم بالقلم، علم الانسان ما لم يعلم و الصلوة و السلام على اشرف الانبياء والمرسلين حبيبا و حبيب اله العالمين، مولانا و مولى الكونين ابي القاسم المصطفى محمد و على آل بيته الطيبين الطاهرين المعصومين سيما بقية الله في الارضين روحى و ارواح العالمين لتراب مقدمه الفداء و اللعن الدائم على اعدائهم و معانديهم اجمعين الى قيام يوم الدين.

از ديرباز تاکنون انجام معامله و فعاليتهاى اقتصادى همواره با ريسک و خطريپذيرى مواجه بوده و صاحبان سرمايه هميشه به دنبال پيدا نمودن راههاى جهت کم نمودن ريسک معاملات خویش بوده و هستند. يکى از راههاى که هم سرمايه صاحب ثروت حفظ مى شود و هم سوددهى بدون ريسک و خطر را به همراه دارد قرض ربوى است. و همين مسئله باعث شده که سرمايه دازان غيرمتعهد اين عمليات به ظاهر اقتصادى را بر انواع فعاليتهاى ديگر ترجيح دهند. بانکها نيز با پرداخت به آن تحت عنوان نرخ بهره نقش مؤثرى در ترويج آن در کشورهاى مختلف داشته اند. و از آنجا که متدینين از ارتکاب ربا اجتناب

دارند مسئله راه‌ها و حیله‌های فرار از ربا در طول تاریخ در میان مسلمانان مطرح شده است.

ما در این تحقیق بر آنیم روشن سازیم با توجه به فلسفه تحریم ربا آیا واقعا در شرع راه‌هایی برای فرار از ربا تجویز شده است؟ و اصولاً فرق راه‌هایی که ذکر می‌شود با اصل ربا چیست؟ به عبارت دیگر اگر در ربا و در حیله‌های فرار از ربا نتیجه واحد و همان اخذ زیاده است پس چگونه در یکی مفسده ربا قابل تصور و در دیگری قابل تصور نمی‌باشد؟

در این تحقیق بر آنیم که مهمترین حیله‌هایی که به شرع نسبت داده شده را استقصاء نموده و روشن سازیم که آیا حیله‌های ذکر شده صرف تغییر صوری است یا ماهیت معامله با اعمال آن حیله تغییر می‌کند؟ و در نهایت در یابیم که آیا در حرمت ربا و تجویز حیله‌های فرار از آن بین اقسام ربا تفاوتی وجود دارد یا نه؟

برخی از فقها قائل به جواز به کارگیری حیله برای فرار از ربا بوده و هستند و برخی مانند امام خمینی(ره) نیز این عمل را فقط در ربای تعبدی و بیع متجانسین جایز می‌دانند و در سایر اقسام ربا قائل به عدم جواز می‌باشند. به نظر ما آنچه مهم است بررسی روایات این باب از نظر دلالت و سند می‌باشد زیرا با این کار حق در مسئله به خوبی واضح و روشن خواهد گشت، بدین جهت مهمترین تلاش ما در این تحقیق بررسی روایات مسئله است.

اهمیت این تحقیق بدین جهت است که ربا یکی از محرمات شدید در دین اسلام می‌باشد و در منابع دینی عذاب‌های غلیظ و شدید اخروی و اثرات مخرب دنیوی برای آن بیان شده است و در عین حال برای فرار از این حرمت راه‌هایی

در فقه ذکر گشته که به حیل‌های فرار از ربا مشهور است. مانند ضمیمه کردن چیزی به مبیع که آن زیاده در قبال آن ضمیمه قرار گیرد. ما در این رساله در صدد ذکر آن راه‌ها و بیان جواز و عدم جواز آن هستیم و اینکه آیا راه‌های ذکر شده فقط صورت معامله را تغییر می‌دهند یا ماهیت آن را نیز دگرگون می‌سازند؟ و از آن‌جا که به عقیده امامیه هر حکمی دائر مدار مصالح و مفاسد مترتب بر آن است این سؤال مطرح است که آیا پذیرفتن حیل‌های مذکور با مفسده مترتب بر ربا سازگار است یا خیر؟

البته محدوده این تحقیق بیان مهمترین و مشهورترین حیل‌های ذکر شده برای فرار از ربا و بررسی مهمترین ادله مجوزین و مانعین در اقسام ربا می‌باشد. در این تحقیق باید مسائلی از قبیل حقیقت حیل و رابطه بین حیل و روایات متعددی که در این باب وارد شده و نقش اقسام ربا در این مسئله روشن گردد. از آنجا که این مسئله یکی از مسائل مهم فقهی است اکثر متقدمین و متأخرین از فقها عظام در مباحث معاملات به آن پرداخته‌اند و برای نظر خویش به روایات اهل بیت (علیه‌السلام) استدلال نموده‌اند تا جایی که در میان قدماء و متأخرین و معاصرین اختلاف نظرهای جدی وجود دارد.

در نتیجه این بحث از مباحثی نیست که پیشینه آن به یک شخص و زمان خاص برگردد و قبل از آن زمان مطرح نبوده باشد، زیرا همانگونه که انشاء الله روشن خواهد شد قدماء نیز برای نظر خود به روایات معصومین (علیهم‌السلام) استدلال کرده‌اند و در روایات نیز شخص سائل راه‌های مختلف فرار از ربا را از امام معصوم سؤال نموده است.

به عقیده ما پیشینه این بحث به زمان امام باقر و امام صادق (علیه‌السلام) بر می‌گردد یعنی زمانی که روایات این باب از آن دو امام بزرگوار صادر گشته است

و این ادعا هنگام ذکر ادله مجوزین و مانعین به خوبی روشن می‌گردد و ما برای نمونه به ذکر دو روایت در این مقام اکتفا می‌کنیم:

۱. «فقد روى فى الكافى و التهذيب عن عبدالرحمن عن ابى عبدالله (عليه السلام) قال: كان محمد بن المنكدر يقول لابي (عليه السلام) يا ابا جعفر رحمك الله و الله انا نعلم انك لو اخذت دينارا و الصرف بثمانية عشر فدرت المدينة على ان تجد من يعطيك عشرين ما وجدته و ما هذا الا فرارا، و كان ابى يقول: صدقت و الله و لكنه فرار من باطل الى حق»^۱.

امام صادق (عليه السلام) فرمودند: «محمد بن منکدر به پدرم امام باقر فرمودند: ای ابا جعفر و الله ما می‌دانیم که اگر تمام مدینه را دور بزنی دیناری که ۱۸ درهم می‌ارزد به ۲۰ درهم نمی‌خرند، پس این ضمیمه چیزی غیر از فرار از ربا نیست، پدرم امام باقر فرمودند: راست می‌گویی ولی این فرار از باطل به سوی حق است».

۲. و فى صحیحة الاخر «لا بأس بذلك ان ابى كان أجراً على اهل المدينة منى، و كان يقول هذا، فيقولون: انما هذا الفرار، لوجاء رجل بدينار لم يعط الف درهم و لوجاء الف درهم لم يعط الف دينار، و كان يقول لهم، نعم الشيء الفرار من الحرام الى الحلال»^۲.

امام صادق (عليه السلام) فرمودند: «پدرم امام باقر از من آگاه‌تر بود و این مسئله را ایشان بیان فرمودند و مردم می‌گفتند این عمل نوعی فرار و حيله است زیرا اگر کسی یک دینار بدهد به او هزار درهم نمی‌دهند یا اگر کسی هزار درهم

۱. کافی، باب الصروف، ج ۵، ص ۲۴۶، ح ۹.

۲. کافی، باب الصروف، ج ۱۰.

بدهد به او هزار دینار نمی‌دهند. ولی پدرم امام باقر می‌فرمود: چه خوب است فرار از حرام به سوی حلال». فقهاء مذهب نیز از زمان سید مرتضی تا به امروز آن را در کتب فقهی خود طرح نموده‌اند.

ما نیز برای روشن‌تر شدن این پیشینه به نقل از رساله محقق مدقیق آیة‌الله مؤمن مدظله تحت عنوان «کلمة فی حکم حیل الربا» برخی از متقدمین و متأخرین که انظار آنها مورد اعتنا و اهمیت است و به این مسئله پرداخته‌اند را ذکر می‌نماییم.

۱. سید مرتضی (ره) متوفای ۴۳۶ هـ ق در مسئله ۱۷۸ کتاب ناصریات.^۱
۲. شیخ طوسی (ره) متوفای ۴۶۰ هـ ق در باب صرف از کتاب النهایة و نکته‌ها.^۲ و در کتاب بیوع از کتاب خلاف کیل مسئله ۹۸.^۳ و در کتاب مسبوط.^۴
۳. قاضی ابن براج متوفای ۴۸۱ هـ ق در کتاب مهذب.^۵
۴. ابن حمزه (ره) متوفای ۵۷۰ هـ ق در بیع صرف از کتاب وسیله.^۶
۵. ابوالکارم ابن زهره (ره) متوفای ۵۸۵ هـ ق در فصل ربا از کتاب بیع کتاب غنیه.^۷

۱. الجوامع الفقیه، الناصریات، ص ۲۱۸-۲۱۷.

۲. النهایة و نکته‌ها، ج ۲، ص ۱۲۷-۱۲۶.

۳. الخلاف، چاپ جامعه مدرسین، ج ۳، ص ۶۱.

۴. المسبوط، چاپ کتابخانه مرتضویه، ج ۲، ص ۹۲.

۵. المهذب، کتاب البیع، باب الربا، ج ۱، ص ۳۶۵.

۶. الجوامع الفقیه، الوسیله، ص ۷۰۶.

۷. الجوامع الفقیه، الغنیه، ص ۵۸۸.

۶. ابن ادریس (ره) متوفای ۵۹۸ هـ ق در کتاب سرائر.^۱
۷. محقق (ره) متوفای ۶۷۶ هـ ق در کتاب شرایع در مسئله ششم از تتمه فصل ربا.^۲
۸. علامه حلی متوفای ۷۲۶ هـ ق در قواعد مباحث ربا.^۳
۹. شهید اول (ره) متوفای ۷۸۶ هـ ق در کتاب دروس مبحث ربا.^۴
۱۰. شهید ثانی (ره) متوفای ۹۶۵ هـ ق در مسالک.^۵
۱۱. محقق کرکی در جامع المقاصد.^۶
۱۲. صاحب مفتاح الکرامة در کتاب خود هنگام شرح فصل ربای کتاب قواعد.^۷
۱۳. صاحب جواهر متوفای ۱۳۶۶ هـ ق در کتاب جواهر.^۸
۱۴. سید یزدی در عروة الوثقی در مبحث ربا.^۹
۱۵. سید ابوالحسن اصفهانی در کتاب الوسیله در مبحث ربا.^{۱۰}
- و همچنین امام خمینی و آیات عظام خویی، گلپایگانی و همه فقهاء معاصر.^{۱۱}

۱. السرائر، چاپ جامعه مدرسین، ج ۲، ص ۲۷۱.
۲. الشرایع، خط عبدالرحیم، ص ۱۰۹.
۳. متن چاپ شده به همراه الايضاح، ج ۱، ص ۴۷۹.
۴. الدروس الشرعية، چاپ جامعه مدرسین، ج ۳، ص ۲۹۸.
۵. المسالک، ج ۱، ص ۲۰۰.
۶. جامع المقاصد، ج ۴، ص ۱۸۹ و ۲۸۰.
۷. مفتاح الکرامة، ج ۵، چاپ بیروت، ص ۵۲۷.
۸. الجواهر، ج ۲۳، ص ۳۹۶-۳۹۱.
۹. العروة الوثقی، ج ۲، ص ۵۰-۴۹.
۱۰. الوسیله، ج ۲، ص ۵۴-۵۷.
۱۱. آية الله محقق محمد مؤمن در رساله حکم حیل ربا.